

Ліля страшенно цього хотіла.

— Та не переймайся, — сказала вона.

— Як хочеш.

— Зачекай, це не те, що ти думаєш. Мій брат не такий, як усі.

— Хіба не всі ми не такі?

Поки Степан не поставив іще одного запитання, Ліля все йому розповіла.

— Він не говорить.

— Я теж небагато балакаю.

— Так, але він ніколи не говорить.

Степан знизав плечима, і його відповідь здивувала Лілю.

— Зрештою, це його право. А ми маємо право розмовляти з ним?

— Авжеж, він відповідає жестами або пише в блокноті.

— То твій брат — поет.

— Ага, щось таке.

За два дні по тому Степан чекав Лілю на тому самому місці. Коли вони проходили попід руїнами того, що було колись торговим центром, він дістав із кишені невеличку книжечку.

— Це твоєму братові, — сказав він.

Ліля глянула на обкладинку — то була збірка віршів Сергія Жадана.

— Знаєш, — додав Степан, — найдорожче не голос, а свобода; думаю, тепер більше людей це усвідомлює. Ті, що напали на нас, ніколи цього не знали, тому вони так і ненавидять нас.

Він зупинився на мить, усміхнувся Лілі та пішов. А вона, тримаючи в руці оту збірку, від якої променіло тепло, дивилась, як він даленіє, й серденько її було переповнене жаром, якого вона досі не знала.

Упродовж тих небагатьох вечорів, коли вони запізналися, не кажучи про це нікому, на зорі їхньої юності зав'язалася дружба, обарвлена ніжним відтінком кохання.

*

Поки учні в їдальні, пані Жаруська дивиться у вікно, розглядаючи два автобуси, що стоять біля дверей школи. Ніхто не попереджав її про якусь екскурсію, та й зараз про це і мови не могло бути. Ваговіз із брезентовим тентом, що стояв неподалік, занепокоїв її ще дужче. Раптом автобуси рушили з місця, від ревіська двигунів задвигтіла шибка, до якої вона притулилася чолом. Ото дурнувятий страх, подумала вона собі, але як тут не злякатися, коли ніч розтинають вибухи, коли раптом починають квилити сирени і доводиться провадити до бомбосховища цю малечу, за яку вона відповідає, насилу стримуючись, щоб не закричати і не налякати її, адже дітлахів заспокоює сама лише певність її голосу. Кілька місяців тому пані Жаруська виступала проти реформи шкільних меню, які спричинилися до численних проблем в їдальні, тепер вона несамовито чинить опір служникам ненависті та гніту.

Критий брезентом ваговіз знову проїхав коло школи, за ним автобуси. Але навіщо об'їжджати квартал, подумала пані Жаруська, хіба для того, щоб завчасу не

привертати уваги? Щось вони задумали. Вона вийшла із класу, щоб попередити директора, і хутко попрямувала коридором. Треба ще піднятися на третій поверх, а її легені вже пече вогнем. Вийшовши на сходовий майданчик, вона вагається, але час квапить, щоб урятувати дітей від небезпеки, яка видається їй неминучою, вона вирішує діяти. Замість того щоб піднятися нагору, біжить сходами на перший поверх. Унизу її охоплює напад кашлю. Їй тяжко дихати; лікар просто-таки благав, щоб вона береглася, та зараз була не та пора, щоб його слухатися. Ще двадцять метрів, вона притискає лікті до боків, наче марафонська легкоатлетка наприкінці дистанції; ноги її тремтять. Десь здалеку долинає чоловічий галас, грюкання дверей. Вона штовхає двері в їдальню. Віддих їй забило, не в змозі промовити й слова, вона кидає розпачливий погляд на доглядальницю, яка стежить за тим, щоб обід минав спокійно. Кухарка, що мие таці, вгледівши перекошене обличчя пані Жаруської, розуміє, що ситуація термінова. Вона каже дітям підвестися, а вчителька математики тим часом потроху оговтується.

— Покиньте все, ідіть у спортзал і виходьте зі школи пожежним виходом; як опинитесь надворі, чимдуж біжіть додому і не приходьте, поки вас не погукають, зрозуміло? А тепер ідіть, хутко! — вигукнула кухарка.

Але діти нічого не втямили. Не чути сирен, які сповіщають про обстріл, та й нащо йти у спортзал, а не спускатися в підвал, як роблять вони щоразу? Пані Жаруська ляскає в долоні, підпирає до виходу тих, що вже підвелися, їх дуже небагато. Кухарка розбиває скло пожежної сигналізації й натискає долонею кнопку.

Коли лунає дзеленчання, їдальня нарешті порожніє. Діти біжать у коридор до подвійних дверей спортивної зали.

Козима бариться — не тому, що не хоче, а тому що теж інша. Замість ноги в неї протез, вона кульгає. Ортопед пообіцяв, коли вона виросте, поставити їй новіший протез, тоді вона зможе ходити, як усі, навіть бігати; але Козимі треба потерпіти, поки вона стане великою і її країну звільнять від загарбників.

Валентин не хоче кидати її. Козима не любить, коли її беруть за руку, взагалі не любить, коли їй допомагають пересуватися. Отож він просто іде поруч із нею, пристосовуючись до її ходи. Почувши позаду голоси, він обертається й бачить дивовижне видовище. Кухарка і пані Жаруська намагаються перекрити шлях чоловікам, що ідуть до них. Пані Жаруська тоненька, мов сірник, але кухарка завжди вражала людей, навіть директор не може зрівнятися з нею. Влада у неї просто-таки на обличчі написана, і коли вона береться руками в боки, той, хто зважується з нею сперечатися, мусить приготуватися до серйозних неприємностей. Угледівши, як вона тяжко гепнулася додолу, коли її брутально турнув у груди чоловік в однострої, Валентин не зупиняється, якби він міг говорити, то закричав би Козимі, щоб вона тікала. Порушивши правило, він ухопив подругу за руку і потягнув до спортзалу. Кухарка, звісно, програла бій, але та їхня хитрість усе ж таки вдалася, бо решта дітлахів зуміли втекти. У порожньому залі Валентин показує Козимі на двері пожежного виходу, що видніють за баскетбольним кошиком. Козима, закам'янівши, тремтить від жаху.

Валентин розуміє, що вони ніколи не досягнуть вчасно мети. На думку йому відразу ж спадає батько, від якого немає звісток, відколи той пішов на фронт. Як учинив би за таких обставин він? Відповідь видається йому очевидною. Він знову тицяє пальцем на двері за баскетбольним кошиком, усміхається Козимі й, підштовхнувши її туди, обертається. Він затримає ворога якнайдовше. Коли вояки його хапають, він шалено пручається, змушує їх ганятися за ним і, гасаючи сходишками, востаннє обертається, щоб побачити, як згасає світляна стяга під дверима, коли вони зачиняються.

У два автобуси, що мали завезти сотню дітей у невідомому напрямку, запроторили тільки двох школярів. Валентина і ще одного хлопчину, що, як на лихо, загаявся у вбиральні.

★

«Чому люди живуть брехнею?» — думає Вероніка. Може, тому що бояться поглянути в обличчя правді ще дужче, ніж Богові. Головна медсестра диспансеру селища Рикового під час обідньої перерви не має іншого вибору, як визнати свою правду. Якщо ті, хто загарбав селище, переможуть у цій війні, їхня країна зникне, а з нею піде у безвість і пам'ять. Загарбникам треба стерти минуле, переписати велику історію задля того, щоб виправдати їхню ідеологію і приховати злочини. Під перами істориків путінського режиму забулися злочини радянської системи, жертвами яких були мільйони росіян, масові

депортації стали звичайнісінькими ув'язненнями або переміщеннями. Жертви мирно живуть поруч із власними катами, це вигідно всім і виправдовує прихильників забуття. Вони страшенно бояться обов'язку пам'яті, яка виступає запорукою того, що ці жахіття не повторяться. От тільки ж велика історія складається із великої кількості малих історій уцілілих людей. Скільки історій уже зникло з тими, кого Вероніка відкрила простиралом у відділенні швидкої допомоги? Від початку вторгнення на підступах до Рикового поховано дві сотні людей. Стільки погублених життів, стільки батьків, дідів і бабусь, які вже ніколи нічого не передадуть своїм дітям і внукам. На цвинтарях запропащої пам'яті вже нічого не виросте, крім будяків ненависті.

На поясі вібрує пейджер, вона ледве встигає поглянути на екран.

— Іще двох привезли, у важкому стані, — каже її колега, заходячи в кімнату для відпочинку. — Ти знаєш, що тут курити заборонено, навіть у вікно.

Вероніка розчавлює цигарку, мріючи, як і щодня о цій самій порі, про новий Нюрнберг*, який відкриється в Сімферополі, у визволеному Криму. Поки що її відпочинку кінець, та не кінець її обов'язкам, адже заповідається операція, хіба що пацієнт помре до її початку. Вона дивиться

* Судовий процес, що відкрився у палаці правосуддя в Нюрнберзі 20 листопада 1945 року і 1 жовтня 1946 року засудив за злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності двадцятьох чотирьох чільних високопосадовців Третього Рейху. Він був першим етапом запровадження міжнародної карної юрисдикції й першим випадком засудження за злочини проти людяності. — Тут і далі — прим. автора.

на годинник; за дві години Ліля піде забирати Валентина зі школи. Діти завдають їй чимало проблем: Валентин, що замкнувся в мовчанні, й донька, що зарано почала дозрівати. Їй майже хочеться, щоб операція скінчилася передчасно й усе склалося так, щоб вона побачила їх уже аж після вечері, як часто буває від початку війни. Пізно вночі вона поцілує їх у ліжку і щосили благатиме Бога, щоб їхній сон не потривожив жоден вибух. Тепер, коли селище загарбане, ночі спокійніші, але всі чекають контрнаступу.

Вона зупиняється перед умивальником, пильнуючи, щоб не витратити дезінфекційного засобу більше, ніж треба, надіває халат і зав'язує поворозки хірургічної маски, щоб увійти в операційний блок. На столі лежать двоє поранених чоловіків, одному років з п'ятдесят, а другому насилу двадцять.

— Вони поверталися з поля, і їхні авто розстріляв найманець, — каже хірург.

— Чому? — шорстко питає Вероніка.

— Просто так, адже вагнерівцям подобається убивати. Так любляють це діло, аж перетворили його на професію. Пригожин* продав послуги своїх приватних вояків Башару аль-Асаду, щоб вони допомогли нищити сирійське населення; в Африці він заробив ціле багатство, вчиняючи криваві державні перевороти. Коли в людей нема роботи, він посилає їх захоплювати багатства континенту. Копальні червоних алмазів або кобальту. Путін уже давно є одним із його найбільших клієнтів; думаю, за

* Очільник групи «Вагнер», приватної парамілітарної організації, що складається з найманців.

кількістю вбитих українців армія «Вагнера» вже посідає перше місце. Я не здивуюсь, якщо одного дня Пригожину спаде на думку вбити свого царя й посісти його трон... Що ж, зараз я не можу взятися до обох жертв одночасно; у батька гірший вигляд, ніж у сина, то почну з нього.

— Але ж другий молодший, — каже Вероніка, — у нього куля в легенях.

— Ми зараз обираємо, думаю, я обох урятую, якщо ти мені будеш допомагати, а не сперечатися.

Анестезія зробила свою справу, обидва поранені сплять. Хірург просить Вероніку спостерігати за юнаком, поки сам він оперуватиме. Як щось буде потрібно, він її погукає. Стан юнака видається стабільним, хоча в пацієнтів із проникаючим торакальним пораненням він може раптово погіршати. Якщо в грудях збереться повітря, легеня стиснеться й незабаром перестане діяти. Вероніка воліє не думати про те, що станеться згодом. Апарата ехографії в них нема, єдине, що можна вдіяти, це наглядати і прислухатися до подиху, щоб не пропустити першого хрипіння чи харчання, перевіряти, чи не посиніли нігті й вуста.

Про всяк випадок вона готує обладнання для декомпресії. Довгу голку, яку повинна буде дуже ретельно застромити між ребра, найменше відхилення стане фатальним. Єдиний шанс пожити на світі для цього юнака залежатиме від неї.

За пів години хірург полегшено зітхає. На чолі в нього блищать краплини поту, він утирає його і знову зітхає. Тіло чоловіка, якого він оперує, прошили дві кулі, одна

поцілила в ліву ногу, друга в живіт. Як досвідчений хірург, він прооперував чимало поранених під час вторгнення у Крим, і тепер викладає версію того, що сталося, безпристрасно, мов правник.

— Той мерзотник розстрілював їх, мов зайців, через дверцята автомобіля. Батько був за кермом, він крикнув синові, щоб той ліг. Куля пробила йому живіт навиліт і застрягла в тілі пасажира, — сказав він, окреслюючи пальцем у повітрі уявну траєкторію. — Як він?

— Тримається, — каже Вероніка.

— Та й не син це, напевно, — додає вона. — Небіж, мабуть, або наймит на фермі, чи й просто сільський хлопчина, якого він підвозив. Не бачу, щоб вони були схожі.

Головна медсестра сперечалася зі своїм начальником, щоб забути про людське звірство; не думати про те, що вистачило б трьох секунд, тобто автоматної черги і миттєвого вихлюпу ненависті, щоб знищити цілу родину, а тепер у цій залі доводиться збувати години поспіль, щоб поправити скоєне лихо і врятувати два життя.

Якщо їм не пощастить, доведеться сповістити дружині й матері, що її чоловік і син більше не повернуться додому.

*

Директор Лілиного коледжу заходить до класу, обличчя його похмурило. Учні дивляться на нього у мертвій тиші. Він виходить на підвищення, стає коло вчителя

і сповіщає, що лекції на сьогодні скінчилися. У початковій школі по сусідству стався інцидент. Він наказує їм негайно іти звідси, дорогою нікуди не звертати і вдома замкнути двері на ключ. Ліля схоплюється з місця і питає, що ж то був за інцидент і в якій школі він стався.

— У найближчій від нас, — відказує директор, не знайшовши слів, щоб сказати: це в тій, де навчається її брат.

— Росіяни викрали учнів, — додає він. — На щастя, крім двох дітей, решта врятувалася.

— Які учні не змогли врятуватися? — наполягає Ліля тремтячим голосом.

— Вони, звісно ж, відпустять їх увечері...

Перш ніж директор скінчив фразу, Ліля біжить у коридор. Ніколи в житті не бігала вона так швидко, ніколи не було їй так страшно, навіть тоді, коли найманці ввійшли у селище, стріляючи з усіх боків. Перед їхнім будиночком вона поспіхом шукає ключі в наплічнику, гупає у двері, вигукуючи братикове ім'я. Відповіді нема, вона вивертає наплічник і висипає усе з нього на ганок. Потім знаходить в'язку ключів, яка лежала під зошитом, відмикає двері й з гуркотом відчиняє їх. Гукає від дверей, з передпокою, підіймаючись сходами, що провадять на другий поверх. Звичайно, Валентин не може їй відповісти, його ще нема, його кумедний капелюх лежить на ліжку, там і навушники, в яких він грається на консолі. Вона добряче дасть йому на горіхи, ні, вона міцно обійме його, цілуватиме, як ніколи в житті, й вони разом тішитимуться, що їм так пощастило.

Побачивши, що братова кімната порожня, Ліля розуміє, що до приятеля він не заходив, вона ж бо відчуває, коли